

РЕЦЕНЗИЯ

на доц. д-р Ина Христова,
преподавател по история на сръбската литература и история на хърватската
литература в Катедрата по славянски литератури на СУ „Св. Климен Охридски“ –
член на Научно жури за придобиване на
образователната и научна степен „доктор“
в ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

Област на висше образование: Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Специалност: Литератури на народите на Европа, Америка, Африка,
Азия и Австралия (Славянски литератури)

Форма на докторантурата: редовна

Дисертант:

Мария Георгиева Чорбаджиева

Научен ръководител:

доц. д-р Анжелина Пенчева

Тема на дисертацията:

Историческа действителност и художествена фикция в романите „Война със саламандрите“ от Карел Чапек и „Банкет в Блитва“ от Мирослав Кърлежа

Представеният за рецензиране дисертационен труд на Мария Чорбаджиева се състои от увод, пет глави, заключение и библиография.

Избраната дисертационна тема изправя Мария Чорбаджиева пред сериозно предизвикателство, заредено с потенциал за отваряне на нови контексти и посоки в сравнителното обговаряне на творчеството на Карел Чапек и Мирослав Кърлежа. И двамата автори са широко ситуирани и изследвани в общоевропейския литературен контекст, но съотнасянето им в рамките на компаративната славистика е рядко срещан изследователски избор. Възможността романите „Война със саламандрите“ на Карел Чапек и „Банкет в Блитва“ на Мирослав Кърлежа да бъдат интерпретирани през сравнителния фокус е колкото ясно зададена и видима, толкова и усложнена и проблематична с оглед на множеството същности различия, отнасящи се до жанровите и структурни особености на творбите, и най-вече до

механизмите и техниките на преобразуване на структурите на реалността в литературни форми, което е собственият обект на изследването. Проследяването на методологическата авторефлексия в хода на изложението оставя впечатлението за съзнателен избор между два водещи изследователски подхода – теоретизиране и сравнително типологизиране на наблюдаваните фикционални модели и на специфичната им реализация в две различни жанрови форми на антиутопията и изследване преди всичко на референциалния план на романовите светове, при което акцентът е изведен не върху съотнасянето на подходите на конструиране на (анти)утопическите построения, а върху тяхната обвързаност както с актуалните проблеми на социално – политическата действителност през 30-те години на 20 век, така и с универсални въпроси на общественото и цивилизационно развитие. Мария Чорбаджиева избира втория подход, който е съпроводен с нагласата за съсредоточаване на вниманието върху търсенето и извличането на сходствата между двете творби, при което различията най-често остават само маркирани и съответно динамиката на отношението между сходства и различия рядко е обект на задълбочен анализ.

Уводната част на изследването отговаря на основните изисквания към научно-изследователския жанр – аргументиран е изборът на съпоставителната тема, зададена е интерпретативната рамка на изследването, като интерпретативното поле е целенасочено ограничено в съответствие с предварителните изследователски нагласи; формулирани са основните цели и задачи на изследването. Като ключово основание за съпоставителна интерпретация тук се посочва сходството в творческия път на двамата писатели, което е изведено върху наблюдаваното и при двамата присъствие на темата за войната и приобщеността към експресионизма в ранното им творчество. Наблюдението би могло да бъде развито по посока на по-широката контекстуализация на съпоставката. Авторката задава, но не реализира тази възможност. Няма как да не се отбележи допуснатата фактологическа неточност при определянето на повествователния цикъл „Хърватският бог Марс” на Кърлежа като „драматургичен”(с.2). С риск за свръхинтерпретация съм склонна да тълкувам тази грешка като симптоматична, доколкото в читателското пространство често се наблюдава идентификация на

посочения цикъл през ключовия текст „Хърватска рапсодия“, който конструира типичната за периода и за експресионизма утопическа визия върху сцеплението между драматургичен и повествователен принцип. Вглеждането в този текст, както и в цикъла, в избрания съпоставителен ракурс, със сигурност би уплътнило маркирания диахронен аспект.

По отношение на задължителното за всяко научно изследване уточняване на понятийния апарат и на основополагащите категории, с които се работи, уводът оставя нееднозначни впечатления. Авторката прави опит да теоретизира върху категорията „фикция“, но се въздържа от по-компактното, задълбочено и целенасочено изясняване на въпроса. Прави впечатление некоректното формулиране на отношението *фикция – реалност*. Обговарянето на въпроса за фикцията започва с констатацията, че Чапек и Кърлежа „избират фикционалния, а не реалистичен вариант при изграждането на романите си истории“ (с.6). Въпреки че изследването не е теоретично насочено, в случая става въпрос за основополагаща в литературознанието и естетиката опозиция и неразграничаването на *реалистично* от *реално* е неприемливо.

Изследователските усилия в първата глава са насочени към конструирането на наднационалния общолитературен и жанров контекст на разглежданите творби. Тук е неизбежно изправянето на авторката пред *трудностите със Средна Европа* и най-вече пред условността на обособяването на средноевропейското литературно пространство. В обговарянето на конкретните проблематики се разчита преди всичко на концепциите на Милан Кундера и Данило Киш. Техните схващания са ползотворна отправна точка за формулирането на собствената изследователска позиция, според която определението „централноевропейски роман, както и средноевропейски роман не се определя от конкретното географско местоположение на страните, в които се създава определена литература, а по-скоро с тяхната обвързаност с австроунгарската традиция“ (с.18). Поставянето на въпроса за литературата и културата на Средна Европа е особено важно и целесъобразно, включително и с оглед на натрапчивото присъствие на темата за дунавската монархия и за австроунгарското наследство в цялостното творчество на Кърлежа, във връзка с трайния му естетически афинитет към бароквата

стилистика, сатирата и гротеската, както и с амбивалентното му отношение към средноевропейския комплекс, с който той най-често отказва да се идентифицира.

Ценен аспект на изследователската оптика е и опитът за ситуиране на творбите на Чапек и Кърлежа в канона на романа от 20 век. По – коректно би било ограничаването на контекста до литературата от междувоенния период, която има ясно открояваща се специфика и типология и в чийто рамки е най-релевантна съпоставителната теза. Въпросът е твърде лаконично обговорен и всъщност само маркиран.

За сметка на тази лаконичност авторката предлага изобилие от цитатен материал с цел да покаже *новаторството* в изграждането на двете творби чрез онагледяването на конкретни стилистични и наративни техники. Кратките бележки и коментари, които придружават посочванията, цитатите и парафразите показват много точни наблюдения и фокусират вниманието върху ключови за изследването аспекти на съотнасяне на двете творби, но не могат да компенсират липсата на компактна сравнителна интерпретация на наблюдаваната и при двамата автори жанрово-стилистична дифузия, която е важен типологичен белег на фикционалните стратегии на антиутопията.

Съпоставителната интерпретация на двата романа е осъществена и през оптиката на проблема за времето. Времето тук е мислено и като историческо време, и като човешки преживяно екзистенциално време, и като конкретното време на създаване на творбите. Буди известно недоумение вътрешната организация на съответната глава, в която проекциите на минало, настояще и бъдеще в романовите светове се разглеждат обособено, при все че търсенето и осмислянето на взаимната им обвързаност е осъзната и заявена изследователска задача. Нагласата на авторката е да моделира представата за времето като процес на отстояване, но и на разрушаване, на осмисляне, но и на обезсмисляне на основополагащи човешки ценности – културната и историческата памет, истината и знанието, разума и прогреса. В тази посока следва да се разбира разглеждането на двете творби „като преоценка на миналото” – тук се визира релативизацията и девалвацията на ценностите на културата и цивилизацията в междувоенна Европа. Следва да се отбележат точните наблюдения на Мария Чорбаджиева и умението ѝ да фокусира

вниманието си върху симптоматични фрагменти от творбите на двамата автори, които се анализират с оглед на отношението между локално и универсално и на превръщането, според цитираните думи на М. Бланшо, *на символичния смисъл в глобален* (с.47).

С оглед на аргументацията на съпоставителните тези на авторката като най-убедителна се очертава главата, посветена на фигурата на интелектуалеца. Докторантката прави опит да конструира сравнителна типология на образа на интелектуалеца, тръгвайки от тезата за изграждане на персонажната система в двете творби върху принципа на контрапункта и очертавайки по този начин двойки герои, чиято функция в романовите светове на „Война със саламандрите” и „Банкет в Блитва” е съизмерима и съпоставима. Съизмеримостта на героите е търсена както по линия на изграждането им като персонификации на конкретни историко-политически роли в сблъсъка между тоталитаризма и либерализма в навечерието на Втората световна война, така и по линия на съотнасянето им към определени културни архетипи, и преди всичко към *архетипа на владетеля* и *архетипа на бореца*. (В контекста на романовите светове по-уместно би било да се идентифицира архетип на *бунтуващия се човек*.) Възприетият подход е продуктивен по отношение на установяването на сходства на вътрешноструктурното равнище на текстовете и в механизмите на изграждане на героите като обобщеносимволични проекции на устойчиви във времето поведенчески модели. В този пласт на изследването би било ползотворно обговарянето на проблематиките на *ролята и маската*, които в творчеството на Кърлежа са неизменно свързани с актуализирането на топоса *theatrum mundi*, вграден във функцията на романова поанта в последната глава на книга втора на романа - „В Блатвия”, в която на сцената на блатвийския национален театър се играе пиесата „Кукли”. Въпросът е задълбочено обсъждан в кърлежологията, но считам, че въвеждането му в контекста на съпоставителната интерпретация би открито неизследвани аспекти, свързани със заявения изследователски интерес към литературните форми и начини на артикулиране на цивилизационния песимизъм.

Точен изследователски избор е фокусирането върху словото на интелектуалеца, осмислено като същностното проявление на човешката действеност. Въпреки че вниманието на авторката е съсредоточено върху конкретиката на смислите и съдържанието на посланията на героите, нейните наблюдения и разсъждения ясно открояват онова, което, по думите на Левинас, е същественото в словото: *запитването, призоваването, събуждането на отговорността*. На фона на преобладаващо непрецизния изказ на изследването, Мария Чорбаджиева проявява впечатляващ езиков усет, назовавайки същностното в словото, позицията и отношението на интелектуалеца с понятието „тревожност“, което означава не само безпокойството и предчувствието, но асоциира и онова чувство за споделяща *виновност*, което дефинира истински отговорния човек.

Последните две глави на изследването оставят впечатлението за хетерогенна структура, в която трудно може да бъде идентифициран концептуален център. Релациите между двете творби в четвъртата глава са търсени в проследяването на присъствието на мотива за смъртта в конкретиката на сюжетно-фабулното равнище. Наблюденията, според авторката, са насочени към „задълбочен анализ на темата за смъртта“ (с.81). Разсъжденията обаче по-скоро визират въпроса за насилието, принудата, произвола - видяни и като инструменти за упражняване на тоталитарната власт, и като проявления на дълбоко заложеното в човешката природа рушително и саморазрушително начало.

Разгръщането на посочените разсъждения логично извежда докторантката до въпроса за отношението към другостта и до опита да конструира разпознаваем и в двата романа образ на врага. Тезата, според която „двата романа определят врага не на база неговата другост, а на база неговата еднаквост с предходни и унаследени архетипи“ (с.100), макар и некоректно формулирана и недостатъчно ясно изказана, заслужава внимание, но се нуждае от по-убедителна аргументация на приложимостта ѝ към романа „Банкет в Блитва“.

В последната глава на дисертацията „*Война със саламандрите*“ и *Банкет в Блитва*“ в контекста на *нашето настояще* Мария Чорбаджиева въвежда една не съвсем обичайна перспектива, в чийто фокус е четенето и разбирането на двете творби през литературния, културен и социален опит на днешния читател.

Проектирането на двете творби в актуалния за съвремието ни хоризонт на очакване е съпроводено със задълбочени разсъждения върху отместването на границите между фикцията и реалността, които достигат до заключението, че „фантастичното за периода между двете световни войни днес е достъпна реалност”. В тази част на разработката авторката отваря множество нови контексти и експериментира различни интерпретативни перспективи, демонстрирайки изострена чувствителност към проблемите на настоящето.

Основните ми препоръки към Мария Чорбаджиева са за много сериозна, задълбочена и усилена работа върху езика и научния изказ, както и за по-коректно отношение към собствения текст (и към неговия читател). Дисертационният текст изобилства от технически грешки, чието отстраняване е въпрос единствено и само на прецизно и внимателно вглеждане. Не е рядкост и некоректното цитиране на имена и заглавия, както в текста, така и в библиографията – напр. системно се посочва Н. Иваншин вместо Иванишин; заглавието на дневниковите записки на Кърлежа е *Davni dani*, а не *Divni dani*. Ще се въздържа от цитиране на други неточности, т.к. съм убедена, че Мария Чорбаджиева сама ще ги открие.

Авторефератът пресъздава адекватно дисертационния труд.

В заключение: Въпреки посочените в хода на настоящето изложение несъвършенства, считам че дисертационният труд на Мария Чорбаджиева има приносен характер и обогатява българската славистична компаративистика. Коректно е да се подчертае, че част от несъвършенствата на изследването отразяват неизбежните рискове на съпоставителната интерпретация. Въз основа на казаното по-горе препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на Мария Чорбаджиева научната и образователна степен „доктор”.

23.01.2017.

доц. д-р Ина Христова